

James Shedel

Cesarski nauk o državi: trije cesarji in »iskanje sreče«*

UDK 943.6"17/18"

UDC 943.6"17/18"

SHEDEL James, dr., red. prof., History Department, Georgetown University, 37th and O St. NW, Washington D.C. 20057-1047, shedelj@georgetown.edu

Cesarski nauk o državi: trije cesarji in »iskanje sreče«

Zgodovinski časopis, Ljubljana 66/2012 (146), št. 3-4, str. 344-360, cit. 31

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Habsburška monarhija je bila po krizi, ki jo je povzročila vojna za avstrijsko nasledstvo, na poti ideološke preobrazbe. Svetovalci in ministri Marije Terezije so pod vplivom idej razsvetljenstva monarhijo usmerjali k državi, ki je naravni vir izboljšanja razmer za svoje ljudi. Habsburška monarhija je po letu 1740 postala utelešenje vladavine kralja – filozofa za obče dobro in teorij o pravni državi mislecev kot so bili Pufendorf, Wolff, Martini in Sonnenfels. Čeprav je Marija Terezija le nerada sprejela preusmeritev k duhu razsvetljenstva, so njena sinova Jožef II in Leopold II in njen vnuk Franc II/I v tej preusmeritvi prepoznavali koristi in pozitivne dejavnike, ki jih mora monarhija prevzeti v dobro države in prebivalstva. V času od reform Jožefa II do razglasitve Občega državlanskega zakonika leta 1811 je Habsburška monarhija na ta način dobila moderne države temelje, ki so ji omogočili, da je preživela revolucijo leta 1848 in njej sledeče krize do prve svetovne vojne.

Ključne besede: Habsburška monarhija, razsvetljenstvo, reforme, pravna država, iskanje sreče

SHEDEL James, Ph.D., Full Professor, History Department, Georgetown University, 37th and O St. NW, Washington D.C. 20057-1047, shedelj@georgetown.edu

Imperial Civics: Three Emperors and the "Pursuit of Happiness"

Zgodovinski časopis (Historica Review), Ljubljana 66/2012 (146), No. 3-4, pp. 344-360, 31 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

The Habsburg Monarchy that emerged from the crisis caused by the War of the Austrian Succession was on its way to being fundamentally ideologically transformed. Drawing on the reformist impulse of the Enlightenment the post-1740 Habsburg Monarchy became an embodiment of the philosopher king, rule for the general good, and *Rechtsstaat* theories of thinkers such as Pufendorf, Wolff, Martini, and Sonnenfels. Although this reorientation toward the spirit of the Enlightenment had been accepted only reluctantly by Maria Theresia, her sons Joseph II and Leopold II, and her grandson Franz II/I saw its utility and its humane spirit as positive factors that the Monarchy needed to adopt for the benefit of the state and its people. From the reforms of Joseph II to the promulgation of the *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch* in 1811 the Habsburg Monarchy constructed a foundation as a modern state that would allow it to survive the Revolution of 1848 and the subsequent crises until WW I.

Key words: Habsburg Monarchy, Enlightenment, reforms, *Rechtsstaat*, Pursuit of Happiness

* Prevod še neobjavljene, izvirne razprave. James Shedel je profesor zgodovine na univerzi Georgetown v Washingtonu D.C. Je avtor številnih del s področja zgodovine Habsburške monarhije, med drugim knjig *Art and Society: The New Art Movement in Vienna, 1898-1914 in Secession: The Vienna Secession from Temple to Exhibition Hall* (skupaj z Ottom Kapfingerjem in Gottfriedom Fliedlom) ter razprav: "*Fin de Siècle or Jahrhundertwende: The Question of An Austrian Sonderweg*" v: *Rethinking Vienna 1900*, in "Emperor, Church and People: Religion, Dynastic Loyalty and the Golden Jubilee of Franz Joseph" v *The Catholic Historical Review*.

Ko je leta 1771 Joseph von Sonnenfels opredelil osnovne prvine domovine in lojalnost, ki jo te prvine lahko vzbudijo, je navedel naslednje: trdno vpeljana oblika vlade, državljane z enakimi pravicami in »zakone, pod zaščito katerih leta tečejo varno, v svobodi in v blaginji. Taki zakoni so dragocena dobrina in ljudje, ki bodo zaradi njih živeli bolje, jih bodo pripravljeni braniti za ceno lastnega življenja.«¹ Če bi bile te vrstice zapisane trideset let prej, ko je bila Habsburška monarhija sredi boja za preživetje, bi varnost verjetno zadostovala za definicijo dobre domovine. Vendar pa je prav habsburška zmaga v tem boju monarhijo tako spremenila, da je bilo definicijo potrebno dopolniti še s pravno državo in z dodatnimi atributi svobode, blaginje in sreče. Sonnenfelsova definicija je bila sicer plod razsvetljenske politične misli, v resnici pa sta se takratna teorija in praksa že spajali v državno politiko. Monarhija se je oddaljevala od tradicionalne politične odvisnosti od plemiških in cerkvenih elit in se spreminjala v državo, ki je temeljila na ljudstvu v celoti. Da bi se taka bolj centralizirana in močnejša država lahko zanesljivo oprla na ljudi, jih je bilo potrebno preoblikovati iz pasivnih subjektov v aktivne podpornike. Zato je morala država dokazati, da je njena glavna skrb blaginja večine in ne zgolj nekaterih posameznikov. Thomas Jefferson je pet let kasneje izjavil, da je država dolžna varovati »življenje ljudi, njihovo svobodo in njihovo iskanje sreče.«² Sonnenfelsov daljši spisek atributov, ki sestavljajo domovino in upravičujejo zvestobo njenih državljanov, resda ni vseboval poziva k uporabi, je pa pretežno navajal iste pravice kot Jefferson. Toda v kontekstu avstrijske monarhije je bila vloga teh atributov taka, da so v življenju državljana/podanika bolj poudarjali, kaj te pravice omogočajo, namreč »iskanje sreče«, kot revolucionarne implikacije, ki bi lahko bile njihova posledica. Čeprav misel o »iskanju sreče« ni bila izrecno avstrijskega izvora, zelo primerno označuje, kaj je bil *de facto* cilj monarhičnega populizma. Po treh cesarjih in vojni za obstoj je okoli leta 1815 habsburška inačica monarhije za ljudstvo ustvarila obrazec nauka o državi, ki je imel revolucionarne implikacije.

Proces političnega preoblikovanja je bil seveda izvorno nenameren. Dejansko je bila nenamerna dolgoročna posledica znamenitih reform v davčni politiki, upravi in sodstvu, ki jih je uvedla Marija Terezija. Friedrich Wilhelm von Haugwitz je te reforme zasnoval v glavnem zato, da bi bila država dovolj močna, da bi preživela

¹ Sonnenfels, Über die Liebe des Vaterlandes, str. 72.

² Jefferson, Declaration of Independence. O razsvetljenskem pojmovanju sreče v slovenščini: Paul Hasard, Evropska misel v 18. stoletju, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1960, str. 20–31 (Op. prev.).

eno vojno, katere cilj je bilo uničenje, in drugo, ki je bila posledica maščevanja. Pragmatični cilj reform je bil okrepiti državo z oslavitvijo njenih elit in z iztiskanjem čim več sredstev iz njenih podanikov. Narekovala jih ni druga ideologija kot ideologija moči – ideja o podpori preprostemu človeku pri njegovem iskanju sreče ni vplivala nanje. Ne Haugwitz, ne njegova gospodarica se nista imela za predstavnika razsvetljenskih doktrin o državi in družbi. Marija Terezija je bila celo prav nezaupljiva glede vsega, kar je bilo povezano s tem gibanjem, toda kot popolnoma pragmatična monarhinja se je vendarle znašla v situaciji, da je po nalogu svetovalcev, ki so aktivno podpirali razsvetljenska načela, vpeljevala reforme, ki so temeljile v razsvetljenskem gibanju. Razsvetljensko usmerjeni možje kot Anton Wenzel von Kaunitz, Gerhard van Swieten in Joseph von Sonnenfels so v zadnjih dveh desetletjih njene vladavine obvladovali politiko in reforme v monarhiji. Na svojo neskončno žalost in celo obup je Marija Terezija doživela tudi to, da je videla, kako so njena najstarejša sinova Jožefa in Leopolda, in pa njenega najstarejšega vnuka Franca, vzgajali v razsvetljenskem duhu razuma in reform. Kot njeni neposredni nasledniki – Jožef je bil petnajst let tudi njen sovladar – so imeli vsi trije sicer enak program vzdrževanja močne in vplivne države kot ona. Vendar se je vizija treh vladarjev, naslednikov Marije Terezije, kako najučinkoviteje doseči ta cilj, precej oddaljila od pred-razsvetljenskih vrednot njihove predhodnice.

Razsvetljenska misel je težila k nenehnemu izpopolnjevanju človeka. To je bil dinamičen koncept, po katerem naj bi država aktivno pospeševala to dinamiko pri delu človeštva, ki je bil pod njeno kontrolo. Za razliko od tradicionalne, religiozno utemeljene črnogledosti Marije Terezije, kar zadeva sposobnost izpopolnjevanja človeške narave, in njenih dvomov v moč človeških ustanov, da bi ljudem pomagale pri tem izpopolnjevanju, so bili Jožef II., Leopold II. in Franc II. četudi ne neverni, vendar bliže optimističnemu razsvetljanskemu gledanju na človeka, sekularne ustanove in spremembe, ki bi jih lahko danes pojmovali kot moderne. Tako kot so sodobna gledanja na moderni svet daleč od enotnosti in neobčutljivosti za zunanje dogodke, so se tudi njihovi pogledi na razsvetljensko vladanje razlikovali in ko so bili soočeni z izzivalnimi grožnjami, kakršna sta bila v Francovem primeru francoska revolucija in Napoleon, so morali ponovno premisliti svoj pogled na svet. V politični filozofiji vseh treh vladarjev je bilo vselej prisotno zavedanje, da država, ki jo je s trudom oblikovala Marija Terezija in ki so jo od nje nasledili, ne bi mogla preživeti brez obvarovanja svojega gospodujočega položaja, v skladu s katerim je bila edini izvor učinkovite oblasti in avtoritete. Povratek k staremu režimu, v katerem so vladali stanovi in uradniki, bi zanje pomenil razveljavljanje moči države in bi bil v nasprotju z razsvetljanskim duhom tedanjega časa, v katerem je okrepljena terezijanska država zagotavljala praktična sredstva za uvajanje vseh vrst reform od zaščite kmetov (*Bauernschut*) do tolerance, ki bi jih drugače ustavili plemiči in uradništvo, katerih interesom so reforme škodovala. Da bi država zmanjšala moč potencialno sovražno nastrojenih elit in si zagotovila več kot le vojaško podporo, je bil potreben premik k širšim ljudskim temeljem, kar smo že omenili. Sklicevanje na ljudi kot na protiutež tistim, ki imajo moč, je sicer tako stara politična taktika kot grški polis. Vendar se ukrepi Jožefa, Leopolda in

Franca v več pogledih razlikujejo od čistega makiavelizma, saj jasno izražajo evdajmonističen namen in koristi družbe v širšem pomenu besede. Poleg tega so primerni za ustvarjanje družbe, v kateri posamezniki, še posebno tisti, ki nimajo zakonitih posebnih pravic, lahko delujejo v svojem interesu, se pravi, da se posvetijo »iskanju sreče«. Seveda je bila različica takega prizadevanja, za kakršno so se zavzemali omenjeni trije cesarji, bolj državno usmerjena kot si je to zamislil Jefferson. V nadaljevanju bo lahko podrobnejši pretres razsvetljskih teoretikov, ki so bili v Avstriji osemnajstega stoletja precej vplivni in so pri vzgoji treh cesarjev odigrali pomembno vlogo, natančneje osvetlil različico »iskanja sreče«, ki so jo trije vladarji uporabljali v prizadevanju po utrjevanju ljudske podpore državi v obdobju po vladavini Marije Terezije.

V 18. stoletju so po habsburških deželah krožila dela tako različnih razsvetljskih mislecev kot so bili John Locke, Montesquieu in Jean-Jacques Rousseau, vendar so bili najbolj razširjeni pisci o državi in družbi Samuel Pufendorf, Christian Wolff, Karl Anton von Martini in pa vsenavzoči Joseph von Sonnenfels. Četudi je Pufendorf umrl leta 1694 in Wolff leta 1754, sta bila v obdobju Marije Terezije njuna slava in vpliv že dobro utrjena na nemškem govorjenem območju, vključno s Habsburško monarhijo. Kar zadeva Martinija in Sonnenfelsa, sta bila od takrat, ko sta dobila profesuri na dunajskih katedrah za naravno pravo (Martini leta 1754) in politično znanost (Sonnenfels leta 1763), najuglednejša strokovnjaka na svojem področju v vsej monarhiji, obenem pa sta si ustvarila tudi ugledni karieri kot svetovalca Mariji Tereziji in njenim trem naslednikom. Martini je celo poučeval Leopolda o pravi in mu posredoval ne samo ideje Puffendorfa in Wolffa, ampak med drugimi tudi Locka, Montesquieuja in Rousseauja.³ In čeprav je Jožefov učitelj uporabljal Pufendorfa kot osnovo za svoj pouk prava, Jožef ni bral in vsrkaval zgolj razsvetljskih idej, ki jih je predstavil njegov učitelj, ampak tudi tiste, ki so bile plod njegovega kasnejšega druženja z Martinijem in Sonnenfelsom.⁴ Celo Franca so zaradi vztrajanja njegovega očeta učitelji poučevali o naravnem pravi in o razsvetljski politični teoriji.⁵ Nedvomno so v Habsburško monarhijo in v razmišljanja treh cesarjev prodrle najrazličnejše razsvetljske ideje o politiki. Kljub temu pa so bili Jožef, Leopold in Franc otroci Srednje Evrope in ne Francije ali Anglije. Tedanje razsvetljske in racionalistične ideje in koncept naravnega prava so jim posredovali učitelji, ki so tako kot oni sami, izhajali iz srednjeevropskega intelektualnega prostora. Povrhu tega je bil to kontekst, ki je celo takrat, ko je vsrkaval razsvetljske misli iz Zahoda, ostajal zasidran v političnem svetu, v katerem so bile temeljne spremembe veliko bolj odvisne od vladarja in od države kot pa v Franciji ali Angliji. Razsvetljski misleci nemško govorečega področja so

³ Več o Martinijevi pomembni vlogi Leopoldovega učitelja gl.: Wandruszka, Leopold II., 1. zv., str. 89–95.

⁴ Conrad, Staatsgedanke und Staatspraxis des aufgeklärten Absolutismus, str. 15–16; več o različnih vplivih na Jožefa gl.: Mitrofanov, Joseph II., str. 90–93, str. 290–292.

⁵ Langsam, Francis the Good. The Education of an Emperor 1768–1792, str. 12, str. 19–21. Glede na Leopoldovo privrženost razsvetljenstvu (da niti ne omenjamo Jožefovega vpliva v obdobju, ko je Franc živel pri njem) je malo verjetno, da bi Franc ne bil seznanjen z razsvetljskimi idejami; to potrjujejo tudi navodila njegovega očeta sinovim učiteljem, ki jih je navedel Langsam.

bili produkt tega stanja, zato je logično, da so bile njihove ideje o »iskanju sreče« na tem območju pomembnejše kot pa ideje njihovih zahodnih kolegov.

Čeprav smo ravnokar poudarili, da so imeli Pufendorf, Wolff, Martini in Sonnenfels posebne srednjeevropske korenine, je vseeno treba povedati, da so imeli tudi veliko skupnega z misleci, ki so delovali bolj na Zahodu. Kljub manjšim razlikam so razsvetljenski misleci celotne Evrope poznega 17. in 18. stoletja imeli podobne osnovne koncepte. Ti so bili koncept boga kot božanskega razuma, koncept človeka kot racionalnega bitja, ki eksistira v okviru naravnega prava, in koncept naravnega stanja in nujnosti, da se mu človek odreče v prid varnejše civilne družbe, utemeljene na družbeni pogodbi in vzpostavitve države, izpeljane iz te pogodbe. Vsi so tudi poudarjali skrb za položaj človeka in njegov odnos do politične moči potem, ko zapusti naravno stanje; ta njegova odločitev naj bi bila dosledno v prid monarhije. Vsi so sicer dopuščali, da lahko celo še tako dobrodejen monarh potencialno zlorablja svojo moč, vendar je bila Lockova klavzula, ki je kot izhod v sili dopuščala tudi revolucijo, le redko vključena. Namesto tega so se sklicevali na vladavino prava kot na utelešenje racionalnih in moralnih omejitev, ki so bile obvezne tako za vladarja kot za njegove podanike. Po njihovem mnenju je bila alternativa ne samo kršitev trajne narave prvotne pogodbe, temveč anarhija.⁶ Monarh in njegovo ljudstvo sta imela vzajemen cilj, ki ga lahko povzamemo kot koncept za skupno dobro.⁷ Za ohranjanje in pospeševanje tega skupnega cilja, za zaščito in iskanje katerega je Bog predvsem želel, da človek ustvari civilno družbo, je vladar s posredovanjem države lahko zahteval poslušnost svojega ljudstva. V zameno pa je moral spoštovati in zadovoljevati potrebe svojih podanikov. Na osnovi te zadnje obveze je vzdrževanje skupnega dobrega lahko vodilo k pospeševanju posameznikovega »iskanja sreče«.

Srednjeevropska verzija pojmovanja smisla države in družbe se je razlikovala od opredelitev nedotakljive narave družbene pogodbe, ki so prevladale na Zahodu, tudi po poudarjanju pomena in temeljne pozitivne narave države. Ta odnos je imel korenine že v posledicah Tridesetletne vojne in v želji, da bi se izognili ponovitvi kaosa, ki je bil povezan z njo. Gotovo je precej vplival na Pufendorfovo dožemanje države kot bistvenega elementa za vzdrževanje splošne varnosti.⁸ Zato je tudi naglašal vlogo vladarja kot suverene oblasti, ki ustvarja vse postave, ki je po svoji naravi nad zakoni, a se jim vseeno prostovoljno podreja in je tako vsem dober zgled pravičnega vedenja.⁹ Pufendorfov model vladarja je bil sicer nedvomno absoluten monarh, katerega oblast so morali omejevati isti zakoni kot njegove podanike. Če pa vladar ali ljudstvo, ali oboji, zakona niso spoštovali, ni bilo pravičnosti in varnosti, ki bi v zameno razveljavljala smisel družbe in države. Pufendorf je nenehno poudarjal

⁶ O tem gl. Martinijevo gledanje na zakonito razveljavitev pogodbe v primeru, če je njen temeljni smisel – pravičnost – trajno onemogočen. Martini, *Lehrbegriff des allgemeinen Staatsrechts*, str. 155–156.

⁷ Za ta koncept v nemščini uporabljajo več izrazov, na primer »das allgemeine Beste,« die allgemeine Wohlfahrt,« »die gemeinschaftliche Wohlfahrt,« itd. V osnovi vsi odgovarjajo angleškemu »common good« (v slov. »skupno dobro«, op. prev.).

⁸ Carr (ur.): *The Political Writings of Samuel Pufendorf*, str. 6.

⁹ Pufendorf, *On the Duty of Man and Citizen According to Natural Law*, str. 146.

potrebo po vsesplošnem spoštovanju zakonov. V skladu z njegovimi gledanji je bil monarh dolžan ustvarjati zakone in tak vladni ustroj, ki je zagotavljal red in varnost, ki ju je njegovo ljudstvo potrebovalo.¹⁰ Prav tako je menil, da je država dolžna izobraževati svoje ljudstvo, da bo sposobno prepoznati nauke, ki »so v skladu s pravim namenom in uporabo držav.«¹¹ Ker naj bi ljudje ne bili zgolj podaniki, ampak tudi državljani¹², naj bi ne bili samo pasivni objekti vladanja, temveč tudi aktivni igralci, ki izpolnjujejo svoj del družbene pogodbe pri vzdrževanju varnosti. Seveda so morali ubogati vladarja in njegove zakone in biti pripravljeni služiti državi na katerikoli način, ki je bil zanje primeren¹³, vendar naj bi pri tem ne bili preprosto »troti«, temveč posamezniki, ki izpolnjujejo državljanske obveznosti, od katerih imajo neposredno korist. Državljan in država naj bi imeli isti interes in državljan naj bi varno živel samo v okviru države, varnost pa naj bi mu omogočala iskanje tistega, kar naj bi bila njegova sreča. Država naj bi z zagotavljanjem varnosti molče priznavala svojo obvezo, da mu pri tem pomaga.

Če je Pufendorf pod vtisom Tridesetletne vojne bolj izpostavljal pravice države in le posredno pravice državljanov, pa je bil pripadnik mlajše generacije Christian Wolff že drugega mnenja. Morda je bil zato, ker ni imel neposrednih izkušenj z vojnim kaosom, ki ga je poznal Pufendorf, prepričan, da so stabilne monarhije njegovega časa kot ustanove dovolj sposobne, da se stvarno in premišljeno ukvarjajo z življenjem svojih državljanov. Wolff je sicer prav tako poudarjal vladarjevo moč, da ustvarja zakone, in pa dolžnost ljudstva, da se teh zakonov drži. Prepričan je bil, da je najpomembnejše, da država zagotavlja splošno korist in mir, vendar pa jo je opisoval tudi kot razumno institucijo, ki je zasnovana na vladavini prava in skrbi za vsesplošno blaginjo podanikov oziroma državljanov.¹⁴ Koncept državne skrbi za blaginjo ljudstva je osrednji premisa Wolffovih naukov, ki so jih zgodovinarji kasneje poimenovali »razsvetljeni absolutizem«. Na osnovi zmotnega prepričanja, ki ga je Wolff delil z Leibnizem, o domnevno dobrohotnem vladanju kitajskih cesarjev kot kraljev-filozofov, je leta 1730 objavil razpravo z naslovom »*De Rege Philosophante et Philosopho regnante*«. V njej je ugotavljal, da družba ni bila ustvarjena samo za splošno dobro in zaščito, ampak tudi za človekovo srečo, ki jo je pojmoval kot neprekinjeno napredovanje k vedno večji stopnji popolnosti. Zato naj bi bil vladar, ki bi bil najbolj sposoben zagotoviti »srečo« svojega ljudstva, kralj-filozof, ki bi razumel resničnost te predpostavke. Prav tako bi morali tisti, ki kralju pomagajo pri vladanju, se pravi birokracija, razumeti filozofske temelje svojih dejanj.¹⁵ Čeprav je Wolff svoje predstave zavil v plašč špekulativnih predpostavk, je v ta koncept verjel in ga je opisal kot model za vladarja svojega časa. Ljudje naj bi bili seveda obvezani pomagati, da bo taka razsvetljenska družba delovala in se ravnati po zakonu, vladarjeva posebna dolžnost pa naj bi bila, da pospešuje

¹⁰ Ibid., str. 139–141.

¹¹ Ibid., str. 141.

¹² Ibid., str. 138.

¹³ Ibid., str. 175–177.

¹⁴ Wolff, Von ener Erwegung der Staatsgeschäfte, str. 187, str. 411–412.

¹⁵ Wolff, On the Philosopher King and the Ruling Philosopher, str. 188–189, str. 202.

srečo svojih podanikov, kar nedvomno priča, da je po Wolffu dobra država tista, ki omogoča ta cilj.

Ko sta Martini in Sonnenfels oblikovala svoji teoriji o državi in družbi, sta lahko ne samo nadgradila delo Pufendorfa in Wolffa, ampak črpala tudi iz množice teoretskih del, katerih število je v njunem času, torej v obdobju, ko je bilo razsvetljenstvo na višku, izjemno naraslo. Medtem ko sta razvijala svoje ideje, je njuno delo potekalo po dvojnem tiru, se pravi v akademskih krogih in v neposredni vladni službi, kar je njunim pogledom na državo in na njeno razmerje do interesov državljanov dalo več kot le teoretski pomen. Sonnenfels je po vrhu tega kot Martinijev študent svoje predstave zasnoval na idejah svojega učitelja, tako da je njegovo delo napredovalo in skupaj sta bila močan lobi, ki se je zavzemal za razsvetljensko politiko. S svojim delom sta podpirala prepričanje, da je država dolžna vladati tako, da bo njeno vladanje v interesu državljanov.

Martini je bil mnenja, da so ljudje najprej ustvarili civilno družbo in šele nato državo, ki naj bi jo uzakonjala t.i. »pogodba o podreditvi«. Po tej pogodbi naj bi se ljudje zavezali k poslušnosti katerikoli vladi, ki bi jo izbrali, vlada pa jim bi v zameno zagotavljala blaginjo. Tako kot njegovim predhodnikom se je tudi Martiniju zdela zavoljo njene moči in možnosti, da odločno ukrepa, najbolj primerna oblika vladavine monarhija, pri čemer bi morali državljane monarhije pred strah vzbujajočo močjo države ščititi zakoni.¹⁶ Martini je sicer v splošnem priznaval neizpodbitno avtoriteto vladarja, vendar je tako zelo poudarjal vladavino prava, da je naglašal, da niso ljudje nikoli izgubili svojih prirojenih naravnih pravic niti jim ni mogoče povsem odreči pravice do upora. Čeprav naj bi bil vladar končno odgovoren samo Bogu in ga zatorej ni bilo mogoče odstraniti, je Martini priznaval, da se ljudje lahko zatečejo k upor, če ravnaajo vladni uslužbenci z njimi nepravilno ali če vladar prelomi svoj del pogodbe. Vendar pa so ti upori zgolj oblike dejanj izboljšanja in ne v revolucija. Razpust države in družbe naj bi bil upravičen le v skrajnih razmerah, ko trajno prenehajo aktivnosti vseh sodišč in preneha uveljavljanje zakonov. Brez zakonitosti varnost in blaginja ljudstva nista več mogoči in razpad države in družbe je neizogiben.¹⁷ Pri opisu te možnosti Martini sicer nikjer ne omenja, kdo bi bil lahko odgovoren za tako katastrofo. Ker pa je nedvoumno označil vladarja kot zakonodajalca in vir pravičnosti, je jasno, kdo bi nosil krivdo, če bi se pogodba med vladarjem in njegovimi podaniki prelomila. Da bi se izognili tej skrajnosti, se mora vladar zavedati, da ima le toliko oblasti, kot je potrebno, da doseže temeljni cilj države, to pa je zagotavljanje varnosti. Samo to upravičuje izvorno podreditev ljudstva in omogoča državljanom, da dosežejo vzajemno srečo.¹⁸ Če vladar zagotavlja pravično vlado tako, da izbira uradnike po njihovih zaslugah ali državljani opravljajo svojo dolžnost do države, tako da ji služijo, mora vse urejati politika v okvirih pravnega sistema, ki se zavzema za skupno dobro; v nasprotnem primeru iskanje sreče ne bo mogoče.

¹⁶ Martini, *Lehrbegriff des allgemeinen Staatsrechts*, str. 20–28, str. 163.

¹⁷ *Ibid.*, str. 155–156.

¹⁸ *Ibid.*, str. 190.

Tezo o zavezi, ki naj bi jo po Martiniju imela vladar in država v odnosu do državljanov in naj bi upravičevala njihovo poslušnost ter jim v zameno zanjo zagotavljala srečno življenje, je še razširil Sonnenfels, ki je kot končni cilj države opredelil ne le »obče dobro«, temveč to standardno opredelitev nadgradil z ugotovitvijo, da sta za civilno družbo, ki jo država obsega, končni cilj »varnost in lagodno življenje, ki skupaj predstavljata javni blagor«.¹⁹ Sonnenfelsevo povezovanje varnosti in »udobja« (*Bequemlichkeit*) se morda zdi dokaj nenavadno, vendar pod pojmom udobje razume lahkotnost preživljanja in vrhu tega dolžnost države, da povečuje možnosti za to. V praksi je ta kombinacija fizične varnosti in materialnih sredstev, ki omogočajo preživljanje, očitno neobhodno potrebna, saj lahko posameznik samo na ta način dobi možnost za svoje iskanje sreče. Dejstvo, da je Sonnenfels meril prav na to, podkrepljuje njegova izjava, ko pravi, da temeljijo vse veje politične vede (*Staatwissenschaft*) na načelu podpore prizadevanju za »vsesplošno srečo«²⁰ in, ker je poznavanje teh ved potrebno za vladanje, se »iskanje sreče« zopet kaže kot ena najvišjih prioritet države. Prav tako kot njegov mentor seveda tudi Sonnenfels pojmuje pravo kot neobhodno sredstvo, ki določa ne le meje državne in vladarjeve oblasti, temveč ureja tudi vedenje državljanov. Da bi državljan spoznal, kaj je njegova dolžnost in bi se ravnal po zakonih, pa ga je treba podučiti, da jih bo spoštoval, in najpomembneje pri tem je, da vladar prepriča ljudi o svojem dobrem namenu tako, da preveri predlagani zakon s pomočjo svojih svetovalcev in/ali v tiskani obliki predstavi razloge, zakaj je zakon potreben. Čeprav posredno, tak pristop vključuje državljana v proces vladanja in izraža določeno mero spoštovanja javnosti. Kaže tudi na razumevanje tega, kako potrebno je za ukrepe, ki jih pripravlja vlada, pridobiti široko javno podporo. Sonnenfels svojo razpravo o tem, kako doseči, da bodo državljani spoštovali zakone, res nadaljuje z ugotovitvijo, da država potrebuje podporo državljanov, da jo ubranijo pred premočnimi posamezniki in skupinami, ki se ji utegnejo upreti.²¹ Tako posredno nakaže, da takšno upiranje ne predstavlja zgolj grožnjo državi, ampak tudi dobremu počutju državljanov, ki so odvisni od države, da jih varuje in si prizadeva za njihovo srečo.

Prav Sonnenfels je najbolj jasno opozoril, kako potrebno je za državo, da pospešuje »iskanje sreče« pri svojih državljanih in s svojimi opredelitvami izražal postopno oblikovanje koncepta od časa, ko ga je oklevajoče opredelil Pufendorf. Kakor Martini je kot profesor tudi Sonnenfels dobil nalogo, da vzgaja prihodnje državne uradnike in njegov učenik o političnih vedah je kot Martinijev učenik o ustavnem pravu omogočil, da so njegove ideje dosegle širšo javnost in ne zgolj slušateljev, ki so sedeli v predavalnicah. Sonnenfeldov tekst je doživel osem izdaj in je tudi v letu 1848²² veljal za najpomembnejši učenik o političnih vedah v monarhiji. V delih obeh mož je predstava o »iskanju sreče« doživela preobrazbo od prvotne ideje, ki se je porodila takorekoč na obrobju srednjeevropske politične misli, vse do koncepta, ki je postal uradno sprejeta teorija in je bil vključen v šolanje

¹⁹ Sonnenfels, *Grundsätze der Polizey*, str. 17–18.

²⁰ *Ibid.*, str. 21–22.

²¹ *Ibid.*, str. 86–93.

²² *Ibid.*, str. 272.

državnih uradnikov. To ni bilo naključje. Če bi bil koncept sporen za Marijo Terezijo ali za katerega od njenih treh neposrednih naslednikov, ne bi preživel. Dejstvo, da ga niso imeli za spornega, je povezano s Sonnenfelsovim dokaj presenetljivim priznanjem, da je prav varnost države odvisna od podpore ljudstva. To priznanje razkriva, kako se je teorija ujemala s stvarnostjo državne politike. Država je vse od Haugwitzevih reform dalje dejansko povečevala svojo oblast in moč na račun starih elit. To je bil proces, ki je tako rekoč vsako pomembnejšo reformo utemeljil kot spremembo, ki bo koristila segmentu običajnih ljudi in njihovi blaginji, in ne zgolj kot neprecedenčno povečanje državne moči. V teh okoliščinah ni bilo nič nenavadnega, da je Sonnenfels poudarjal odvisnost države od večine državljanov, in ne le od družbenih elit. Treba si je bilo samo ogledati spremembe, ki jih je uvedla cesarska gosposka, da je bilo mogoče videti, kako nujen je bil ta premik v družbenih temeljih habsburške države.

Premik od upravnih in davčnih reform, ki so temeljile na neposrednem izražanju *raison d'état*, značilnem za prvo polovico vladavine Marije Terezije, k reformam, ki jih ni več pogojevala neposredna politična nuja, vpeljanim v obdobju naslednjih dveh desetletij, ko je cesarica vladala skupaj s svojim sinom Jožefom II, je naznanjal začetek preobrazbe Habsburške monarhije v bolj ljudsko državo. Državna intervencija v prid kmetom na Ogrskem leta 1767 in na Češkem leta 1775, ki ji je sledila ukinitvev uradno dovoljenega mučenja skoraj po vsej monarhiji, sta državi prav tako služili za dokazovanje, da se je pripravljena odreči interesom starih elit v korist navadnega človeka. Sem je spadala tudi uvedba splošne šolske obveznosti, ki so jo uvajali v obdobju med 1774 in 1777, čeprav je bil delni vzrok zanj tudi cesaričina dobro znana skrb za blaginjo podanikov. Seveda ukinitvev mučenja ni ogrožala nikogaršnjih osebnih interesov in je bila čisti izraz razsvetljenske človekoljubnosti, od nje pa so imeli koristi hudodelci vseh družbenih stanov. Toda zavzemanje za kmečke podložnike (*Bauernschutz*) na Ogrskem in Češkem z zmanjšanjem tlake, z razširitvijo pravnega varstva na kmete in s spodbujanjem zniževanja ali odpravljanja fevdalnih obveznosti s pomočjo sistema, ki ga je predlagal cesarski svetnik Franc Anton Raab, je pokazalo, da se država odmika od identificiranja zgolj s plemstvom in cerkvenimi veljaki, ki so bili njeni tradicionalni družbeni podporniki. Prav tako je uvedba splošne šolske obveznosti koristila predvsem množici kmečkega prebivalstva in mestne populacije, ki sta bila prerевна, da bi plačevala za šolanje otrok. Cilj tega izobraževanja je bil zagotovo – in še posebno to velja za kmečko prebivalstvo – vcepiti otrokom družbeno disciplino in zvestobo habsburški dinastiji in jih naučiti veččin branja in pisanja, kar bi lahko povečalo produktivnost prebivalstva – in s tem seveda njegovo zmožnost plačevanja davkov. Po drugi strani pa so prav te večšine lahko pomagale kmetu, da je razumel zakone, ki so določali in ščitili njegove pravice nasproti njegovemu gospodu, hkrati pa so si na ta način tudi rokodelski pomočniki pridobili znanje, s pomočjo katerega so se lahko osvobodili popolne odvisnosti od mojstrov. Skratka: te večšine so državljana/podanika oskrbele s sredstvi za »iskanje sreče«, in da bi reforme ne bile samo začasne in poljubne, so bile uzakonjene. To je bil skoraj učbeniški primer delovanja teorije v praksi: z vladarjem, ki je s pomočjo zakonov

pospeševal skupno dobro in zagotavljal končni cilj države s pospeševanjem varnosti njenih podanikov in izboljšanjem njihovega življenja – oziroma, kot je že leta 1770²³ zapisal Sonnenfels, njihove *Bequemlichkeit*.

Ni mogoče trditi, da so Jožef II, Kaunitz ali katerakoli druga razsvetljenska osebnost na terezijanskem dvoru podpirali omenjene reforme prvenstveno zato, ker je bilo to na temelju razsvetljenske teorije edinole pravilno; toda prav tako ni moč sklepati, da so se zavzemali zanje samo zato, ker je bila to najboljša strategija za povečanje državne moči. Njihovi ukrepi so bili povsem v skladu z načeli dobrega vladanja, ki jih je zapisal Pufendorf, in z modelom vladanja Wolffovega kralja-filozofa – da niti ne omenjamo razlag hišnih teoretikov habsburškega dvora, Martinija in Sonnenfelsa. Razsvetljenski nazori, ki so vplivali na vzgojo vseh vpletenih in vsesplošna razširjenost teh idej na dvoru, v visokih vladnih krogih in v intelektualnih razpravah so pomenili, da je ideološko upravičevanje državnih ukrepov, ki je bilo razumsko, človekoljubno in napredno, postajalo za izobražene sloje družbe vedno bolj samoumevno in znak identifikacije države s potrebami večine še neizobraženega prebivalstva. Ko je Jožef že lahko sam zavladal, je postala skladnost med državo in ideologijo, ki se jo je med vladavino njegove matere priznavalo le potihoma, povsem jasna.

Na žalost je bil Jožef II kot politik nekakšna nestanovitna mešanica arogantnega Cezarja in modrega Solona. Posledica te protislovnosti je seveda bila, da je premik od elit k ljudstvu povzročal konflikte. Vseeno pa so imele njegove najpomembnejše reforme, ki so bile dejansko vse ali družbeno osvobajajoče ali koristne za splošno dobro, ali pa so podanike vzgajale za državljane, enak vzorec, ki je bil v veljavi že pred letom 1780. Jožef je želel v obdobju svoje vladavine nedvoumno napraviti konec podmeni, da je država odvisna od moči plemstva in Cerkve, kar se je jasno pokazalo že v prvem letu njegovega samostojnega vladanja. Uvodni odloki, ki so ukinjali nevoljništvo in patenti, ki so uzakonjali toleranco do nekatolikov, vključno Judov, so bili izdani v začetku osemdesetih let 18. stoletja. Iz njih je bilo jasno razvidno, kateri del prebivalstva bo v prihodnje užival naklonjenost države. Za tiste, ki so le zlagoma dojemali ta preobrat, so Jožefova naslednja reforma kriminalnega zakonika v letu 1786 in njena določila o enakosti pred zakonom, ki so odpravila posebne privilegije, ki bi utegnili vplivati na interpretiranje pravice, jasno izražala omalovaževanje navideznih aristokratskih zaveznikov dinastije. Razpust kontemplativnih redov in nenehno državno preoblikovanje domače Cerkve sta izražala njegovo odločenost, da ne bo dopustil nobenega drugega vira oblasti, četudi bi bil božji. Da bi še poudaril dejstvo, da se ljudem za zadovoljevanje potreb ni potrebno obračati na nikogar drugega kot na državo, je Jožef nemudoma začel preoblikovati birokracijo po smernicah, ki so bile zelo podobne Wolffovemu kraljestvu kralja-filozofa. Razum, razsvetljenstvo, poštenost in neutrudna predanost služenju ljudem, ne le državi, so bile lastnosti, ki jih je Jožef zahteval od svojih uradnikov. Ti so po svoji uradni dolžnosti uveljavljali zakone, državljani pa so dolžno poslušnost državi

²³ Prva izdaja Sonnenfelsovega učbenika, *Grundsätze der Polizey, Handlung, und Finanz*, je izšla leta 1770.

in njenemu vladarju dobili poplačano z očitno skrbjo za njihovo dobro počutje. Da bi ljudje lahko cenili, kar je bilo storjeno zanje, in da bi se hkrati lahko sami razvili v boljše državljane, je Jožef liberaliziral cenzuro – pravzaprav je dovolil svobodo tiska in govora. To svobodo izražanja pa je moral leta 1787 znova omejiti, saj so pod njenim zavetjem naraščali konservativna opozicija in kritični napadi na oblast v imenu kmetov in drugih, katerih pričakovanja so bila večja kot Jožefova pripravljenost, da jih uresniči, ali pa mu je za njihovo uresničitev primanjkovalo sredstev. Ne glede na to pa je pritisk reform pokazal, da je zgolj in samo država lahko tisti zanesljiv okvir, v katerem cveti družba, ki pospešuje posameznikovo iskanje sreče.

Dobro je seveda znano, da je bil Jožef po desetletju vihravih poskusov, da bi uvedel temeljne spremembe, po letu 1790 prisiljen obnoviti del tistega, kar je razgradil, saj se je le tako lahko izognil vsesplošni vstaji na Ogrskem, kjer so mu zamerili posege v njihove pravice. Z uporom je grozilo tudi plemstvo v ostalem delu monarhije, ki je nasprotovalo njegovim poskusom, da bi odpravil, kar je ostalo od starega fevdalnega sistema in uvedel nov zemljiški davek. Nemirni so bili celo kmetje, ki so pričakovali popolno ukinitve fevdalnih obveznosti. Za nameček je slabo načrtovan poskus, da bi v imenu racionalne reforme uničil obstoječe družbene in politične strukture Avstrijske Nizozemske že leto prej sprožil uspešen upor. Po drugi strani pa je ves ta nemir pomenil, da je bil Jožef uspešen pri preoblikovanju svoje države. Nezadovoljstvo elit v monarhiji in neizpolnjena pričakovanja njenih nižjih slojev so kazali, da stari red ni bil več nedotaknjen. Toda, ko je umirajoči Jožef razveljavil nekaj svojih reform, da bi preprečil vstajo, še ni bilo jasno, ali se bo od novega reda sploh še dalo kaj rešiti. Na srečo Habsburške monarhije je bil po zaslugi politične ostroumnosti Jožefovega brata in naslednika Leopolda in njegove predanosti razsvetljenskim idejam odgovor na to vprašanje pritrdilen.

Preden je zasedel prestol, je bil Leopold II petindvajset let toskanski veliki vojvoda in v tem času si je pridobil pomembno politično spretnost in sloves enega najbolj razsvetljenih vladarjev v Evropi. Leopold je bil član Habsburške dinastije, ki se je najbolj približal potezam Wolffovega kralja-filozofa. Intelektualno močnejši kot njegov brat Jožef je bral in vsrkaval ideje večine vodilnih razsvetljenskih mislecev in poznal celo dela Benjamina Franklina.²⁴ Skratka; daleč je presegel osnove političnih in pravnih idej, ki se jih je naučil od Martinija. Še preden je sedel na prestol, je znatno preoblikoval toskansko državo na način, ki ga je posnemal tudi Jožef, vendar je bil Leopold pri tem dosti uspešnejši. Cilj Leopoldovih reform v Toskani ni bil samo zmanjšati oblast fevdalnih elit, pač pa postopoma prenesti oblast in politično odgovornost, ki jo je prinašala, na ljudstvo. Reforme kot na primer olajšave za kmete, ukrepi v smeri svobodne trgovine in prenos lokalne oblasti na izvoljene mestne svete so bili zasnovani tako, da so lahko zagotovili materialna sredstva in potrebne politične izkušnje in omogočili udeležbo pri upravljanju. Temeljni cilj vseh teh ukrepov je bil preoblikovanje toskanske vojvodine v ustavno državo, temelječo na vladavini prava, v kateri bi voljeni zastopniki mest, pokrajin in celotne države zagotavljali, da bo pravo v sodelovanju z vladarjem veljalo za

²⁴ Za poglobljeno razpravo o vplivih na Leopolda, njegovem razvoju in delovanju gl.: Wandruszka, Leopold II.

vse, tudi za vladarja. Šele Jožefova napoved, da bo po njegovi smrti oziroma po smrti njegovega brata Leopolda Toskana postala dežela Habsburške monarhije, je Leopolda spodbudila, da je za leto 1782 načrtovano razglasitev toskanske ustave odpovedal. Leopold je bil dosti bolj usposobljen za revolucionarnega vladarja kot njegov brat Jožef. Medtem ko so imele Jožefove reforme, ki so podpirale »iskanje sreče«, za cilj napredovanje države, so imele Leopoldove reforme, ki so podpirale državo, za cilj napredovanje pri »iskanju sreče«.

Leopoldove koncesije češkemu, avstrijskemu in poljskemu plemstvu glede zemljiških davkov in glede postopnosti uvajanja »zaščite kmetov« (*Bauernschutz*), povrh pa še preklic večine Jožefovih reform na Ogrskem, so bile taktične poteze, da bi se izognil vstaji, ki ji je bila v prid pruska intervencija. Njegova zadušitev vstaje na Avstrijskem Nizozemskem s ponovno vzpostavitvijo odvzetih pravic in preiščljeno uporabo sile je kazala na njegovo politično spretnost in prispevala k zmotnemu vtisu prej sovražno razporejenih elit, da je na njihovi strani. Leopoldova pripravljenost za popuščanje nasprotnikom Jožefovega političnega programa ni temeljila v želji, da bi ohranil tradicionalni stanovski sistem, temveč da bi ga vsaj do nerazpoznavnosti preoblikoval, če že ne odpravil. Zato ni presenetljivo, da je v komentarju v pismu sestri Mariji Kristini tik preden je zapustil Toskano in se povzpел na habsburški prestol, o težavah na Avstrijskem Nizozemskem zapisal, da bi morala biti vsa monarhija ustavna in temeljiti na pogodbi z ljudstvom, ki ima neodtujljive pravice. Če bi monarh te pravice kršil, bi ga lahko odstranili s prestola. To je bil koncept pravne države (*Rechtsstaat*), ki bi bil všeč Johnu Locku in v skladu, s katerim je bila, kot se je izrazil sam Leopold, »edini namen družb in vlad sreča njihovih posameznikov.«²⁵ Zato ni presenetljivo, da je v času svojega kratkega vladanja podpiral ali pa načrtoval ukrepe, ki so težili k na ljudstvu utemeljeni ustavnosti. Med takšnimi ukrepi sta bila tudi Sonnenfelsov načrt oblikovanja »kodeksa« političnih zakonov v monarhiji kot neke vrste proto-ustave in vključitev zastopnikov meščanov in kmetov v štajerske stanove. Obstajajo celo dokazi, da je Leopold nameraval spodbuditi agitacijo mestnega in podeželskega prebivalstva na Ogrskem, da bi zahtevalo, naj se meščanska in kmetska zastopstva vključi v novo ustavo, kar bi precej zmanjšalo moč plemstva. Podoben dokument naj bi bil v pripravi tudi za Češko.²⁶ Če ne bi Leopoldova prezgodnja smrt zaustavila teh načrtov, bi Habsburška monarhija s svojim zavzemanjem za ljudsko »iskanje sreče« nedvomno postala neprekosljiva.

Toda stvarnost je bila precej drugačna. Leopoldov sin in naslednik Franc II je bil vzgojen, da bi sledil razsvetljskim korakom svojega očeta in strica. Ko pa je zasedel prestol, je bil takoj soočen z vojno z revolucionarno Francijo, ki je v nadaljevanju pod Napoleonom potekala skoraj triindvajset let. Franc II, ujet med tekmovalne reformistične ukrepe Leopolda in Jožefa, pri štiriindvajsetih letih, ko je zasedel prestol, sicer ni bil prirojeno naklonjen konservativizmu, vendar še ni imel pravih političnih izkušenj in tudi ne priložnosti, da bi oblikoval program

²⁵ Wandruszka, Leopold II., 1. zv., str. 218.

²⁶ Za omembe teh načrtov gl.: Osterloh, Joseph von Sonnenfels, str. 12–21; Wandruszka, Leopold II., 2. zv., str. 375–377.

reform, ki ne bi bil dovzeten za konzervativne pritiske, ki sta jih krepila francoski radikalizem in napadalnost. Vseeno pa postavljajo njegova dejanja iz obdobja pred letom 1815 oznako »reakcionarja brez domišljije«, ki so mu jo kasneje nadeli, pod vprašaj. Prej bi lahko rekli, da je prav presenetljivo, da mu je kljub nenehnim krizam v tem obdobju uspelo obdržati vse pomembnejše reforme, ki so jih vpeljali njegovi predhodniki, da se ni odrekel nobenemu temeljev politične moči, ki jo je država pridobila na račun plemstva in katoliške cerkve in je uveljavil tudi največji dosežek Habsburške monarhije kot države, ki teži k vladavini prava in blaginji ljudstva. Govorimo seveda o izdaji znamenitega Občega državljanskega zakonika (*Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch-ABGB*), leta 1811.

Francu so celo poznejši kritiki priznavali njegovo predanost ideji pravičnosti in pravni državi. Da je za geslo vladanja izbral »*Justitia regnorum fundamentum*« (»Pravičnost je temelj kraljestev«) ki ga je kasneje dal vnesti v grb nad vrati Burga, je bilo izraz obojega: njegovega osebnega prepričanja kot nove državne identitete in jamstva države, da bo odgovorna do vsega ljudstva in ne samo od izbrane peščice. Vse reforme od obdobja Marije Terezije so imele za sveto pravni red v skladu s takrat prevladujočimi političnimi idejami od Pufendorfa dalje. Pravo je te reforme in druge, ki so jim sledile, utemeljilo kot legitimne in trajne. Tako se tudi Franc v svoji predanosti pravu ni oddaljil od tistega, kar je bilo že storjeno od njegove babice dalje, ampak je to le še utrdil.

Že skoraj od začetka Francove vlade je bilo očitno, da se ne bo oddaljil od prava in od koncepta monarhije kot pravne države (*Rechtsstaat*), pa najsi sta bila on sam ali njegova monarhija še tako ogrožena od porajajoče se revolucije. To je razkrivala njegova podpora neprekinjenemu delu pri pripravi civilnega zakonika, s katerim so se ukvarjale že vse vlade od Marije Terezije naprej. To je bilo opazno tudi v njegovem vztrajanju, ki ga je spodbujal Martini, da imajo celo zarotniki, ki so sodelovali v takojimenovanem jakobinskem uporu med letoma 1794 in 1795, pravico do sodnega procesa in do humanega ravnanja ali v Martinijevi izdaji civilnega zakonika za zahodno Galicijo leta 1797, ki je že naznanjal določila Občega državljanskega zakonika, prav tako kot v izdaji dolgo pričakovane Sonnenfelsove revizije Jožefinskega kazenskega zakonika leta 1803. Rdeča nit vseh teh prizadevanj je bila dosledna privrženost načelom razuma, naravnega prava in pravic ter pravu kot načelu, pred katerim so vsi enaki in so vsi pripadniki iste družbene in politične ureditve s pravicami do zaščite in pospeševanja blaginje. Do leta 1804, ko je Franc proglasil Avstrijsko cesarstvo, in do takrat, ko je leta 1806 privolil v dokončni konec nemškega *ancien régime* z ukinitvijo Svetega Rimskega cesarstva, je njegova na novo krščena država že prelomila s preteklostjo, tako da se je kot *Rechtsstaat* preusmerila k ljudem. Preizkušnje in težave v letih pred 1815 so bile tako resne, da bi jih Franc, če bi bil v resnici tako pedanten konservavec, kot so mu to pogosto očitali, lahko izrabil za odličen izgovor, da bi nikoli ne dokončali civilnega zakonika – ali pa bi vsaj podprl veliko konservativnejši dokument. Vendar se to ni zgodilo.²⁷

²⁷ Zeiller, *Commentar über das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch*, str. 10; tu von Zeiller izrecno navaja, da je Franc I. kljub »najbolj perečim zunanjim zadevam in nevarnim političnim dogodkom« posvetil dokajšnjo pozornost dokončanju civilnega zakonika, ker mu je bil ta »zelo pri srcu.«

Čeprav je pravnik Franz von Zeiller, avtor Občega državlanskega zakonika, pripravljaval zakon z dobršno mero teoretske zadržanosti, temelječe v njegovem občudovanju Kanta, ni bil prav nič manj predan razsvetljskim načelom kot njegov učitelj Martini. Vseeno pa je bila zloraba *Deklaracije o pravicah človeka in državljana*, s katero so francoski revolucionarji upravičevali svoj radikalizem, svarilo, naj se podobnega popisa ne vključi v novi (avstrijski) civilni zakonik (toda ne v škodo posameznikovih pravic kot splošnega načela). Opredelitve kot so »prirojene človekove pravice«, »naravne pravice« in »svobodno uresničevanje vseh pravic, ki jih ne omejuje zakon«, so se že pojavile v Martinijevem Galicijskem zakoniku in so jih pozneje vključili tudi v Obči državlanski zakonik. Celotno besedilo Civilnega zakonika je vseskozi jasno kazalo svoje racionalno razsvetljsko poreklo, vendar morda nikjer tako jasno kot v znamenitem 16. členu. Ta člen se glasi takole: »Vsak človek ima prirojene pravice, zaradi česar ga je potrebno obravnavati kot osebo. Suženjstvo in tlačanstvo ter uporaba oblasti, ki bi temeljile na njiju, v teh deželah niso dovoljeni.«²⁸ Težko si je zamisliti bolj jasen in jedrnat dokaz, kako zelo se je Habsburška monarhija preoblikovala kot država. Postala je družba posameznikov, v kateri ni bilo več predstav o nevoljniški podložnosti, ki je bila sestavni del fevdalne narave *ancien régime*. Razen tega je bilo za potrditev tega dejstva in za spoznavanje njegovih posledic potrebno preveriti zgolj en sam vir in ne pravne predpise mnogovrstnih reform. Da bi bila ta sporočila res dostopna vsem je bil Obči državlanski zakonik napisan v jasnem jeziku in so ga razširjali med vsemi družbenimi sloji, vključno tistimi nižje na družbeni lestvici, ki so o njem slišali v šoli ali na posebnih predstavitvah. Ker ni veljal za ogrske in italijanske dežele, je bil napisan v nemščini, da pa bi dosegel kar največji krog ljudi, so ga izdali tudi v češčini in poljščini.²⁹

S poudarjanjem, da predpisi v civilnem zakoniku veljajo prav za vse, je država opozorila tudi na spremembo njihovega statusa. Čeprav zakonik ni ukinil vseh ostankov privilegijev, je uzakonjal načelo enakosti pred zakonom da imajo pred njim vsi status državljan (*Staatsbürger*), celo za cesar.³⁰ Seveda je bil ideja, da je podanik tudi državljan, prisotna že vsaj od Pufendorfa naprej in je temeljila na načelu, da so vsi ljudje, ki zapustijo naravno stanje in oblikujejo civilno družbo, državljan, prav tako kakor tudi njihovi potomci. Ker je Habsburška monarhija podeljevala preprostim ljudem vedno več pravic in zaščite in priznavala tako ustno kot v pisni obliki, prek zakonov in svetovalcev, kakršna sta bila Martini in Sonnenfels, da so ti ljudje del obče človeške družbe, v kateri ni razlik, je bilo tako rekoč neizogibno, da se spremeni tudi njihova pravna opredelitev. Ta sprememba pa je vsebovala nekaj osupljivih elementov. V svojem komentarju Občega državlanskega zakonika je von Zeiller opozoril, da imajo državljan pravico tožiti javne uradnike zaradi njihovih postopkov in tudi zaradi kakršnihkoli privatnih zadev. Cesarja kot vladarja sicer ni bilo moč tožiti zaradi zadev povezanih z vladanjem (ta izjemen položaj je obdržal tudi v ustavni dobi), kot vsakega drugega pa ga je bilo mogoče

²⁸ Ibid., str. 102.

²⁹ Ibid., str. 25.

³⁰ Ibid., str. 134.

tožiti zaradi zadev zasebne narave, saj je bil kot državlján pravno odgovoren v vseh zasebnih zadevah. Von Zeiller je v svojem komentarju leta 1816, kakor da bi ta določila s svojimi implikacijami ne bila že dovolj egalitarna, nadaljeval, da »so v naši zbirki zakonov politični in pravni pogledi združeni. Vsi prebivalci, ne glede na spol, razred ali vero, imajo enako stopnjo prirojenih pravic in enako svobodo, da pridobijo nove pravice in zakonite pravice uveljavljajo.«³¹ Čeprav ta določila niso bila povsem v Jeffersonovem duhu, so idejo o iskanju sreče širila na veliko bolj političen način kot v obdobju kateregakoli drugega Habsburžana. Nedonošena Leopoldova toskanska ustava je sicer merila v isto smer, toda šele njegov sin, ki je veljal za domnevno manj zagretega za reforme, je dejansko uzakonil civilni zakonik z ustavnimi implikacijami.

Tudi če bi Francu priznali zasluge zgolj za zakonsko utrditev reformnih prizadevanj njegovih neposrednih predhodnikov, bi bil to dosežek, ki bi ga zanesljivo postavljál ob bok Jožefu II in Leopoldu II, in nadaljevanje tega, kar bi lahko poimenovali cesarski nauk o državi. Razglasitev Občega državljskega zakonika (*Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*) je pomenila dokončen prelom z načinom, kako so v srednjeevropski politični teoriji obravnavali državljan-podanika. Celó Martini in Sonnenfels sta težila k poudarjanju podanika z vidika te dvojne istovetnosti, tj. služnja, ki ga je ta dolžan državi in družbi za skupno dobro – kot obveze in ne kot dolžnosti svobodnega državljana. Vseeno pa so bile reforme, ki so jih uresničevali od leta 1749, gonilna sila v preoblikovanju države v smeri ljudske monarhije, v kateri sta ideja in stvarnost državljskega življenja s postopnim podrejanjem plemstva in Cerkve državi, postajali bolj egalitarni in se bolj približevali podobi dobre domovine, za katero je bilo vredno umreti, kot pa v Sonnenfelsevi definiciji domovine z začetka te razprave. S slabljenjem tradicionalnih elit in s krepitvijo države je državljsko življenje nujno postajalo cesarsko, saj so mnogotere pravne delitve v družbi izgubljale svoj pomen in učinkovitost. Vendar to ni bil zgolj primer države kot edine alternative za državljsko življenje, ampak je predstavljal alternativo, ki ne bi bila uspešna, če ne bi mogla v zameno ponuditi nečesa stvarnega. Zaradi zapovedane enakosti pred zakonom je družba zmeraj bolj temeljila na načelu zaslug, kar je omogočalo družbeno napredovanje, medtem ko je s posameznikovimi pravicami do državljske svobode in zakonsko zagotovljenimi možnostmi napredovanja postajal status državljana in z njim povezanimi dolžnostmi, nekaj zaželenega. Skratka: kot je pokazal že von Zeillerjev komentar o možnostih za širitev osebnih pravic, svet habsburške *Rechtsstaat*, utelešen v civilnem zakoniku, nikakor ni bil državljska slepa ulica.

Prav nasprotno. Okoli leta 1815 je Obči državljski zakonik pomenil, da so Habsburžani uspešno izvedli revolucijo, brez katere bi bilo naslednjo stopnjo razvoja, ki je dosegla vrh z ustavo leta 1867, milo rečeno zelo težko doseči. Kljub precej obrambni drži Franca II vse do njegove smrti leta 1835 je dejstvo, da za časa njegovega vladanja ni bilo revolucionarnih nemirov, prav tako moč pripisati sprijaznenosti s temelji, ki jih je država ustvarila za svoje državljane, kot ustrahovanju

³¹ Zeiller, Abhandlungen über die Principien des allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches, str. 36.

neučinkovite policije in ohlapni cenzuri tedanjega obdobja. Civilni zakonik in vse reforme zadnjega pol stoletja, ki so bile osnova zanj, so državljanom bidermajerskega obdobja omogočali čas za premislek o tem, kakšne bi bile lahko njihove državljanske možnosti v prihodnje. Šele pod Ferdinandom II, ko na oblasti ni bilo nikogar več, ki bi bil povezan z velikim obdobjem reform, ki so jih uvedli predhodni trije vladarji, je politično najbolj izobražen segment avstrijske družbe postajal nestrpen zaradi neodločnosti in nekompetentnosti Metternichovega in Kolowratovega režima. Celo takrat pa jeza te skupine ni bila usmerjena proti monarhiji, ampak bolj proti temu, kako je njena obljuba razsvetljskega razvoja zgrešila pot. Bodoči liberalci so bili otroci države, varno »čuvane« v civilnem zakoniku in njihov strah zanj je bil strah dedičev, ki se bojijo, da so izvrševalci dediščine zapravili zapuščino. Ljudska monarhija, ki je s svojimi dejanji pokazala, da podpira iskanje sreče svojih državljanov, je pustila za seboj dediščino »cesarskega državoiznanstva«, v skladu s katerim je pozitiven razvoj posameznika v državi postal pričakovana norma za leto 1848 in kasneje.

Prevedla Nives Sulič in Peter Vodopivec

Viri in literatura

- Carr, Craig L. (Ed.), *The Political Writings of Samuel Pufendorf*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1994.
- Conrad, Hermann, *Staatsgedanke und Staatspraxis des aufgeklärten Absolutismus*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1971.
- Jefferson, Thomas, *Declaration of Independence, 1776*.
- Langsam, Walter Consuelo, *Francis the Good. The Education of an Emperor 1768–1792*. New York: The Macmillan Company, 1949.
- Martini, Karl Anton von, Freiherr zum Wasserberg, *Lehrbegriff des allgemeinen Staatsrechts, Dritter Band welcher des allgemeine Staatsrecht enthält*. Wien: Sonnleitnerische Buchhandlung, 1783.
- Mitrofanov, Paul von, *Joseph II. Seine politische und kulturelle Tätigkeit*. Wien. Leipzig: C. W. Stern, 1910.
- Osterloh, Karl-Heinz, *Joseph von Sonnenfels und die österreichische Reformbewegung im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus. Eine Studie zum Zusammenhang von Kameralwissenschaften und Verwaltungspraxis*. Lübeck und Hamburg: Matthiesen Verlag, 1970.
- Pufendorf, Samuel: *On the Duty of Man and Citizen According to Natural Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- Sonnenfels, Joseph von, *Grundsätze der Polizey, izvleček iz Grundsätze der Polizey, Handlung, und Finanz (1787)*, izd. Werner Ogris., München: Verlag C. H. Beck, 2003, pp. 17–18.
- Sonnenfels, Joseph von, *Über die Liebe des Vaterlandes*. Wien: bey Joseph Kurzbock, 1771. (faksimile, Scriptor 1979).
- Wandruszka, Adam: *Leopold II., Bd. 1–2*. Wien, München: Verlag Herold, 1963.
- Wolff, Christan, "On the Philosopher King and the Ruling Philosopher", v: Julia Ching and Willard G. Oxtoby (Editors and Translators): *Moral Enlightenment. Leibniz and Wolff on China*. Nettetal: Steyler Verlag, 1992, str. 188–189, 202.

- Wolff, Christian, "Von einer Erwegung der Staatsgeschäfte" v: *Gesammelte kleine Philosophische Schriften, Gesammelte Werke, Bd. 4*, faksimile izdaje iz leta 1740. Hildesheim, New York: Georg Olms Verlag, 1981.
- Zeiller, Franz von, *Commentar über das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch für die gesammten Deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie, Bd. 1*. Wien, Triest: Geistinger Verlagsbuchhandlung, 1811.
- Zeiller, Franz von von, *Abhandlungen über die Principien des allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches für die gesammten deutschen Erbländer der österreichischen Monarchie. [1816–1820]*, faksimile, izd. Wilhelm Brauneder. Wien: Manz Verlag, 1986.

SUMMARY

Imperial Civics: Three Emperors and the "Pursuit of Happiness"

James Shedel

The Habsburg Monarchy that emerged from the crisis caused by the War of the Austrian Succession was not only stronger in military, administrative and fiscal terms, but was also on its way to being fundamentally transformed ideologically into a monarchy whose social and political institutions would no longer be exclusively defined by the assumptions of the *ancien regime*. Maria Theresia's increasing employment of and reliance upon advisers and ministers influenced by the ideas of the Enlightenment pushed the Monarchy to identify itself with that movement's eudaimonian vision of the state as the natural source of positive improvement for its people. Drawing on not only the reformist impulse of the Enlightenment generally, but in particular on its Central European version, the post-1740 Habsburg Monarchy became a defacto embodiment of the philosopher king, rule for the general good, and *Rechtsstaat* theories of thinkers such as Samuel Pufendorf, Christian Wolff, Karl Anton von Martini, and Joseph von Sonnenfels. These theories helped justify the weakening of the traditional *Ständestaat* elites in favor of a state based socially on more than the nobility and clergy. In essence, furthering the Enlightenment inspired Jeffersonian principles of "life, liberty, and the pursuit of happiness" became part of the state's *raison d'être* and duty toward all its people. Although this reorientation toward the spirit of the Enlightenment had been accepted only reluctantly by Maria Theresia, her sons Joseph II and Leopold II, and her grandson Franz II/I saw both its utility and its humane spirit as positive factors that the dynasty and the Monarchy needed to adopt and exploit for the benefit of the state and its people. From the reforms of Joseph II to the promulgation of the *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch* by Franz I in 1811 the Habsburg Monarchy constructed a foundation as a modern state that would allow it to survive the Revolution of 1848 and all subsequent crises until World War I.

